

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਰੰਜੂ ਬਾਲਾ

First Edition Published in 2015 by

TWENTYFIRST CENTURY PUBLICATIONS, PATIALA

79, Sheikhpura, P.O. Punjabi University, Patiala (PB) - 147002

Ph. 0175-3202003, 92167-53888

e-mail : rinku_randhawa77@yahoo.com

COPYRIGHT NOTICE

All Rights are Reserved by the author. No part of this book can be reproduced in any form without the prior permission of author/copyright owner.

© Author

IKIVEEN SADI DE PEHLE DAHAKE DA PUNJABI SAHIT : SARVEKHAN ATE MULLANKAN

by

Ranju Bala

36-A/B-4, Phase-2,

Ashok Vihar, Delhi-110052

ISBN : 978-93-85446-13-9

Price : 200/-

Laser Type Setting

Ashwani Sanour

Printed in India at

Twentyfirst Century Printing Press
Patiala

ਤਤਕਰਾ

	ਪੰਨਾ ਨੰ.
ਭੂਮਿਕਾ	vii - xii
1. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ : ਇਕ ਪਿਛਲ ਝਾਤ - ਰੰਜੂ ਬਾਲਾ	1-13
2. ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ - ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	14-24
3. ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ - ਕਿਰਨਦੀਪ ਕੌਰ	25-35
4. ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ - ਹਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	36-60
5. ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ - ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	61-67
6. ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਝਾਨ - ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ	68-81
7. ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ - ਖੰਜੀਵ ਕੁਮਾਰ	82-95
8. ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ - ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	96-112
9. ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ - ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	113-122
10. ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਕਾਰੀ: ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਦਰਭ - ਰਾਜਪਾਲ ਸਿੰਘ	123-153

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਸਫ਼ਰਨਾਮੇਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਵਿਧਾਈ ਵਾਰਤਕ ਵਿਧਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਵਿਧਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਿਆਂ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੇ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਧਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ, ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ, ਆਲੋਚਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਜਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਗਲਪ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੁਮੇਲ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਰੰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਿਫ਼ਤੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸਥਾਰ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਿਰਜਣਾ ਤੱਕ ਮਹਿਦੂਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਮੁਲਾਂਕਣੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਬਿਰਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਕੇਵਲ ਧਰਤੀਆਂ, ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ-ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਦਾ ਸਗੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਹਿਰੂਨੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਅਗਰਭੂਮੀ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਗਲੋਬਲੀ ਚੇਤਨਾ, ਸਥਾਨਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ, ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ

* ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਇਸ ਲਈ ਸਫਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸਗੋਂ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵੇਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਖਾਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬੌਧਿਕ, ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਂਦ ਤੱਕ ਰਾਜਸੀ ਲੋੜਾਂ, ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।' ਇਸ ਲਈ ਸਫਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਪਰਿਪੇਖੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸਫਰਨਾਮਾ' ਵਿਧਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

'ਸਫਰਨਾਮਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'Travelogue' ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ 'ਸਫਰਨਾਮਾ' ਸ਼ਬਦ 'ਸਫਰ+ਨਾਮਾ' ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। 'ਸਫਰ' ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਯਾਤਰਾ' ਜਾਂ 'ਮੁਸਾਫਰੀ' ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਾਮਾ' ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਚਿੱਠੀ ਜਾਂ ਖਤ ਆਦਿ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਿਰ ਜਾਂ ਯਾਤਰੀ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਰਨਾਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਫਰਨਾਮਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ। ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾ ਵਿਚ ਸਫਰ ਬਾਰੇ ਵਿਵਰਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਰਨਾਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮਾਂਤਰ ਯਾਤ੍ਰਾ-ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਹੈ।²

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ 'ਸਫਰਨਾਮਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ 'ਯਾਤਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਸਫਰ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਫਰ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਅਰਥ ਇਕ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਰਫ਼ਪਾਲ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਯਾਤਰਾ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ: ਸਫਰਨਾਮਾ, ਯਾਤਰਾ, ਉਦਾਸੀ, ਰਟਨ, ਸੈਲ, ਸਪਾਟਾ, ਫੇਰੀ, ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਜਾਂ ਟ੍ਰੈਵਲੇਰਜ਼। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਲਈ 'ਸਫਰਨਾਮਾ' ਅਤੇ 'ਯਾਤਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।³

ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਿਧਾ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਮੂਲ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਰਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਵਸਤੂ ਸੰਸਾਰ ਖਾਸਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਕੋਝੇ ਮਿੱਠੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਚੁਗਿਰਦੇ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਗਰਭੂਮੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਸਗੋਂ 'ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਜਾ ਰਹੀ 'ਨੈਤਿਕ' ਅਤੇ 'ਅਨੈਤਿਕ' ਗਲ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵਿਧਾ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਘਿਆ ਹੋਇਆ ਰਣਖੇਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਵਿਚ ਲੱਥਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪੇ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵੀ ਆਪੇ ਹੀ ਲੱਥਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕਰਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣਾ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੂਤਰ ਹੈ।'⁴

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸਫ਼ਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ, ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਿੱਤ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਹੁ-ਪਰਿਪੇਖੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਆਧੁਨਿਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਜਿੱਥੇ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਭੂ-ਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹੁਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੁਬਾਨੀ ਦੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਗਈਆਂ। 'ਸਿਕੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ (Alexander Legends) ਸਿੰਦਬਾਦ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ (Sindbad the Sailor), ਉਡੀਸੀ (Odyssey), ਹਰਿਸ਼ ਚਰਿਤ ਅਤੇ ਕਾਦੰਬਰੀ ਅਜਿਹਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਫ਼ਰ ਸਾਹਿਤ ਹੈ।'⁵ ਸਫ਼ਰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਦੌਰ ਅਜਿਹੇ ਸਫ਼ਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ। ਫਾਹੀਆਨ, ਹਿਊਨਸਾਂਗ, ਇਬਨਬਤੂਤਾ, ਅਲਬਰੂਨੀ, ਮਾਰਕੋਪੋਲੋ, ਬਰਨੀਅਰ ਅਤੇ ਟੇਵਰਨੀਅਰ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ।

ਸਫ਼ਰ ਉਤੇ ਨਿਕਲੇ ਵਾਸਕੋਡੀਗਾਮਾ ਨੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਕੋਲੰਬਸ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਸੀ। ਮੈਗਸਥਨੀਜ ਨਾਂ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯਾਤਰੀ ਵੀ ਜੋ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਮੌਰੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਯੂਨਾਨ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਉਤੇ ਆਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ

‘ਇੰਡੀਕਾ’ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ। ‘ਹਿੰਦੂਨਸਾਗ’ ਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੀ ਹਰਬੰਦਰਪਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਆਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਭਾਰਤ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ।

ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੀਦਾਸ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਗ੍ਰੰਥ ‘ਮੇਘਦੂਤ’ ਵਿਚ ਵਿੰਦੀਆਂਚਲ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੱਕ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ, ਰਮਾਇਣ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਸਫ਼ਰ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ “ਬਾਰੀ ਬਰਸੀ ਕੀ ਖੱਟ ਲਿਆਂਦਾ.....।” ਵਰਗੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਉਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਤੇ ਖ਼ਾਸਕਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਵੀ ਸਫ਼ਰ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਦੇ ਨਾਇਕ ਅਤੇ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਵੀ ਸਫ਼ਰ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਜਨਮ ਪਿੱਛੇ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

• ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ‘ਮੇਰਾ ਵਲਾਇਤੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ’ (1931) ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁ-ਆਯਾਮੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਧਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿਧਾਵਾਂ-ਨਵਾਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੇਖਕਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ 1947 ਤੱਕ ਲਗਭਗ 35 ਅਤੇ 1947 ਤੋਂ 1990 ਤੱਕ ਲਗਭਗ 80-85 ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੀ ਸਿਰਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸੌ ਤੋਂ ਉਪਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਇੱਕਾ-ਦੁੱਕਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਰਮਿਕ ਵਲਗਣਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਗਿਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹੋਣਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੌਰ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਕਸਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦੇ 'ਮੇਰਾ ਵਲੈਤੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ' (1931), 'ਸੈਲਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ' (1954), 'ਮੇਰਾ ਆਖਰੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ' (1980), ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਫ਼ਰ' (1954), ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੇ 'ਮੇਰਾ ਰੂਸੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ' (1961), 'ਮੇਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ' (1962), ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦਾ 'ਦੁਨੀਆਂ ਇਕ ਮਹੱਲ' (1962), ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ 'ਪਾਤਾਲ ਦੀ ਧਰਤੀ' (1967) ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦਾ 'ਮੇਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਯਾਤਰਾ' (1978), ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ 'ਲੰਬੀ ਉਡਾਰੀ' (1978), ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦਾ 'ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼' (1980), ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦਾ 'ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ' (1980), ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਦਾ 'ਸੱਚੇ ਸੱਚ' (1990), ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਨਾ ਰੱਜੀਆਂ' (1992), ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ 'ਫੋਕਸ' (1997), ਰਾਣੀ ਨਗੇਂਦਰ ਦਾ 'ਸਫ਼ਰ ਦਰ ਸਫ਼ਰ' (1998), ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦਾ 'ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਚੋਗ' (1999) ਆਦਿ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਆਯਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਣਯੋਗ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮਹਿਜ ਵਰਣਨ ਤੱਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਚੇਤਨੀ-ਅਵਚੇਤਨੀ ਧਰਾਤਲਾਂ ਤੱਕ ਰਸਾਈ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਹਿਰੂਨੀ ਭੇੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਗਹਿਨ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਦਹਾਕਾ ਅਤਿਵਿਕਸਤ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਕਨੀਕਾਂ, ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਗਲੋਬਲੀ ਪਾਸਾਰ, ਸੂਚਨਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਫ਼ਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਪਰੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੱਦਾਂ/ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਮੋਕਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਪਰ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ)। ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਤੇਜ਼ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ, ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ, ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਕ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸਰੰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ

ਸੁਹਜ-ਸੁਵਾਦ ਦੀ ਮਿੱਥ ਵੀ ਟੁੱਟੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਪਾਸਾਰ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਹਿਤ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਇਕ 'ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ (ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹੈ)। ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਿਥੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਤਿਵਿਕਸਤ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਹਿਤ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਘਰ ਦੀ ਵਲਗਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਿਧਾ ਨੇ ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਤੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਰਤਾਰੇ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਮਾਨੰਤਰ ਚਲਦੀਆਂ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਹੋਰਵੇ ਵਰਗੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਹੋਰਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਧਰਾਤਲ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਟਿੱਤਿਹਾਸਕ, ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਗਿਣਾਤਮਕ ਤੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤੇ 'ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਵਾਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਪਰਦੇਸੀ ਪੰਜਾਬ (2000) ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਿਧਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੋਈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸੰਧੂ ਯਾਤਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਪਰੰਪਰਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਨਵਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਾਤ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸੰਕਟਾਂ, ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ, ਤੋਟਾਂ, ਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ, ਲਾਲਸਾਵਾਂ, ਇੱਛਾਵਾਂ-ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਤਾਂਘਾਂ ਦੇ

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਉਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਿਧਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸਿਰਜਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨ ਤੋਂ ਮਨ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬਹੁ-ਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਮੁਤਾਬਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

‘ਪੱਛਮ ਦਾ ਮਾਇਆ ਜਾਲ’ (2000) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਜੂਬਿਆਂ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿਹਾਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀ ਉਸ ਸਿਰਜਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਘੜਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸਮਝ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਨਾਟਕੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ/ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਆਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਤੇ ਦੇਹਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ’ਤੇ ਉਸਰੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ’ (2000) ਐਸ.ਜੇ.ਐਸ. ਪਾਲ ਦਾ ਬੈਂਕਾਕ - ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮੁੱਖ ਏਜੰਡਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਂ ਦਾ ਰੁਦਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸੇ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ‘ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ’ (2000) ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‘ਜਾਣੇ ਅਣਜਾਣੇ ਸਫ਼ਰ’ (2001) ਸੁਪਨਦੀਪ ਸੰਧੂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਲੇਖਕ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅਣਜਾਣੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ‘ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਭਾਵੁਕ ਵੀ ਹੈ। ਸੁਪਨਦੀਪ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਜਲੋਅ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਤੇ ਗਾੜ੍ਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਵਰਣਿਤ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਠਕ ਵਿਚਲੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ।’⁶ ‘ਪੀਨਾਂਗ ਦਾ ਬੋਹੜ’ (2001) ਅਭੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚੀ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ/ਸਮਝਾਉਣ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ‘ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਰਵਾਇਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਮਿਤੀਬਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਜੋ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ

ਸਫਰਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੱਗੀ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਥਾਵਾਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬੜੀਆਂ ਭਾਵਪੂਰਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।' 'ਮੇਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ' (2001) ਗੁਰਭਲਿੰਦਰ ਮਾੜੀ ਮੇਘਾ ਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਫਰਾਂਸ, ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਫਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਫਰਨਾਮਾ ਅਖਬਾਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਰੇ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਡਾ. ਵਨੀਤਾ ਦੀ 'ਮੇਰੀ ਚੀਨ ਯਾਤਰਾ' (2002) ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਚੀਨ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਪੁਖਤਾ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੇਵਲ ਸਾਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਚੀਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ ਡਾ. ਵਨੀਤਾ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਤੰਦਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।⁸

'ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ' (2002) ਗੁਰਚਰਨ ਸੱਗੂ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਰੌਚਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਯਥਾਰਥਕ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੌਰ ਦੀ ਗੌਲਣਯੋਗ ਰਚਨਾ ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ ਦਾ ਸਫਰਨਾਮਾ 'ਵਗਦੀ ਏ ਰਾਵੀ' (2002) ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸੰਧੂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। 'ਵਗਦੀ ਏ ਰਾਵੀ' ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। 'ਸੰਧੂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ, ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੁਰਦਾ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।... ਸੰਧੂ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਰਾਵੀ ਦੇ ਪੁੱਲ ਉੱਤੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ ਕਾਲ ਦੀ ਸੀਮਾ ਉਲੰਘ ਕੇ ਸੰਧੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁੱਕਾ ਪੀਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੱਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਡਾ. ਇਕਬਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੁੱਕੀ ਰਾਵੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੁੱਕੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਤੈਰ ਰਹੇ ਦੋ ਪੀਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਝੁਣਝੁਣੀ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਅੱਥਰੂ ਬਣ ਕੇ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕੰਢਿਆਂ ਤੱਕ ਭਰ ਵੱਗਣ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਧੂ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਇਹ ਕਮਾਲ ਹੈ।'⁹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਧੂ ਸਫਰਨਾਮਾ ਵਿਧਾ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। 'ਜੰਗਲ ਜੰਗਲ ਪਰਬਤ ਪਰਬਤ' (2002) ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਖਿੱਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੌਲਣਯੋਗ ਯਾਤਰਾ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਣਾਏ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰਾਂ, ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀ ਵਰਿਆਂ ਦੀਆਂ

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ
 ਯਾਦਗਾਰੀ ਫੋਟੋਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਐਡਵੈਂਚਰ ਦੇ
 ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਅਤਾ,
 ਕਲਾ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਛੋਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਯਾਤਰਾ ਸੰਸਮਰਨਾ ਵਿਚ ਇਕ
 ਡੂੰਘਿਆਈ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇਪਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀ
 ਯਾਤਰਾ', (2002) ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਹਿੱਸੇ ਦੀ
 ਯਾਤਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ
 ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮੰਦਰਾਂ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟਾਂ, ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦਰਾਵਤੀ
 ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਦਿਲਕਸ਼ ਸ਼ਬਦੀ ਚਿਤਰ ਸਿਰਜੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ
 ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ
 ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ
 ਇਸੇ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਮੇਘਰਾਜ ਮਿੱਤਲ ਦਾ 'ਮਾਓ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ' (2002), ਜਗਦੀਸ਼
 ਪਾਪੜਾ ਦਾ 'ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਸੈਰ' (2002) ਆਦਿ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ
 ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗਿਣਾਤਮਕ ਤੇ
 ਗੁਣਾਤਮਕ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ
 ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ 'ਬੇਮਜ਼ ਨਾਲ ਵਗਦਿਆਂ' (2003) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਬੇਮਜ਼ ਨਾਲ
 ਵਗਦਿਆਂ' ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਡਾ. ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ 'ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ-2002' ਜੋ
 ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਉਸ 'ਤੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ
 ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਨੂੰ
 ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ
 ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੂਰਬ ਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ
 ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ
 ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀ ਬੇਬਾਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ
 ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਵਰਣਨ,
 ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਵਾਰਤਕ ਸੂਝ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ
 ਨਵੀਨ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ'¹¹ ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
 ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਇੰਗਲੈਂਡ
 ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਜੁਗਰਾਫੀਏ, ਪੌਣ-ਪਾਣੀ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਰਸਮੋਂ-ਰਿਵਾਜ ਆਦਿ
 ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ੀ ਗਿਆਨ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ
 ਤੀਖਣ ਅੰਤਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਵੇਖਦਾ-ਵਿਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਤਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਰੌਚਿਕ ਤੇ
 ਚੁਸਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਫੈਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਸੰਘਣਾਪਣ
 ਤੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।¹² ਇਸੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਹਿਤ ਪਾਠਕ

ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਾਣਦਾ ਸਗੋਂ ਪੱਛਮ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸਮਝ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

‘ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਿਆਂ’ (2003) ਡਾ. ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ ਦਾ ਮਿਲਵਾਕੀ (ਲੰਡਨ) ਵਿਚ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਭਾਵੇਂ ਬਿੰਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ‘ਇਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਲਿਖਤ ਵਾਲੀਆਂ ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਘੱਟ ਅਤੇ ਇਕ ਪਰਿਪੱਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਹਨ। ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਸਮਤੋਲ ਵਾਲੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਸਿੰਦੇ ਦੀ ਸਵਾ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚਲੇ ਲੰਡਨ, ਲੀਡਜ਼, ਸਾਊਥਾਲ ਆਦਿ ਦੇ ਭ੍ਰਮਣ ‘ਚੋਂ ਉਪਜੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮਾਂ, ਯਾਦਾਂ, ਦੋਸਤੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ-ਤਕਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੌਚਿਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਤਿੱਖੀਆਂ ਟੋਕਾਂ, ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਅਤੇ ਚੁਸਤ ਫਿਕਰੇਬਾਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਿਰਜ ਦੇਣੇ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪੱਖ ਹੈ।¹³ ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਵਸਤੂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਪਏ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਿੰਦ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸੰਕਟਾਂ/ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ/ਤਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ, ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਤੀਰੇ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰ ਅਗਰ-ਭੂਮੀ ’ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

‘ਪਰਬਤਾਂ ਸੰਗ ਸੰਵਾਦ’ (2003) ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਪਰਬਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅਹਿਮ ਰਚਨਾ ਹੈ। ‘ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਯਾਤਰਾ ਮਹਿਜ ਯਾਦ ਜਾਂ ਸੰਸਮਰਣ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰੂਪਾਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜਟਿਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਦਮ ਕਦਮ ‘ਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰੇਖਾੰਕਿਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ, ਮਿੱਥਾਂ ਦੀ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ, ਸੰਵਾਦ ਦੀ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਾਠਕ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ, ਜੁਗਤਾਂ, ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।¹⁴ ‘ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ’ (2003) ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਹਿਗਲ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨੀਆ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਮੇਰੀ ਕੈਨੇਡਾ ਫੇਰੀ’ (2003) ਹਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭੰਵਰ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਬਾਰੇ ਗੌਲਣਯੋਗ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੈਨੇਡਾ

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ-ਪਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਇਕ 'ਨਿਊਜ਼ ਫੀਚਰ' ਵਾਂਗ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਤੱਥਗਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸੰਧੂ ਦਾ '25 ਮੁਲਕ 75 ਗੱਲਾਂ' (2003) ਇਸ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੀਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਮੇਰੀ ਕੈਨੇਡਾ ਫੇਰੀ' (2004) ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਤ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਆਨੰਦ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਖੱਟੇ-ਮਿੱਠੇ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮੁਖ ਫ਼ੋਕਸ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕਰਨ ਵਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਚੁੱਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ' (2004) ਸੁਤੀਸ਼ ਗੁਲਾਟੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੀ ਪੁੱਠ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਲੇਖਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਵੱਖਰੀ ਧਰਤੀ ਵੱਖਰੇ ਲੋਕ' (2004) ਹਰਭਜਨ ਹਲਵਾਰਵੀ ਦੀ ਇਸੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ।

'ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ' (2005) ਹਰਭਜਨ ਹੁੰਦਲ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਮਾਰੇ ਚਾਰ ਗੋੜਿਆਂ ਦਾ ਯਾਤਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਵਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਵਾਧਾ ਹੈ। 'ਕੈਨੇਡਾ ਇਕ ਬਾਗ਼ ਬਹੁਰੰਗੀ' (2005) ਡਾ. ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ ਦਾ ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਗਲਪੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਜਾਣ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਾਰਨਾਂ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ, ਤਾਂਘਾਂ, ਸੰਕਟਾਂ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ, ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਖੀਵਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ:

“ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਤੇ ਹੁਲਾਸ ਦੀ ਬਦਰੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਹੈ, ਗਲਪ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਸੁਮੇਲ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਸ-ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਮਹਿਕ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਂਜੀ-ਸੰਵਾਰੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਹ ਚਾਨਣਮੁਨਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲੇਖਕ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਬਣਦੀ ਸੇਧ ਲੈਣਗੇ।”¹⁵

‘ਮੋਗਾ-ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਾਇਆ ਚੀਨ’ (2005) ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਰਸਮਈ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਤਬਗਤ ਤੇ ਬੋਝਲ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ‘ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਨਹੀਂ’ (2005) ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸਵਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਭ੍ਰਮਣ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ’ (2005) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ‘ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਨਾਇਕ (ਦੁੱਲੇ) ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰਾਹੀਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।... ਜਰਨੈਲ ਸੇਖਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸਥਾਪਤ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਗਲਪੀ ਵਿਧਾ ਰਾਹੀਂ, ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਣ ਰਾਹੀਂ, ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਫ਼ਰ ਅਤੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚਲੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਖਤਗੀ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ।’¹⁶ ਨਿੰਦਰ ਘੁਗਿਆਣਵੀ ਦਾ ‘ਮੇਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਫੇਰੀ’ (2005), ਮੇਘਰਾਜ ਮਿੱਤਰ ਦਾ ‘ਬੇਗ਼ਾਨੀ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਲੋਕ’ (2005) ਆਦਿ ਇਸ ਵਰੇ ਦੇ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

‘ਮੇਰੀ ਤਨਜਾਨੀਆਂ ਫੇਰੀ’ (2006) ਪ੍ਰੋ. ਅਤਰਜੀਤ ਕੌਰ ਸੂਰੀ ਦਾ ਗੋਲਣਯੋਗ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਅਤੇ ਸਫ਼ਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥਾਂ/ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ‘ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ’ (2006) ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਗੁਹਾਟੀ (ਭਾਰਤ) ਵਿਖੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ‘ਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ‘ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਲਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਹਿਜ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਅਮਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।¹⁷ 'ਪੈਰ ਪੈਰ ਜੰਨਤ' (2006) ਲਾਲੀ ਚੌਧਰੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ, ਪੈਰਿਸ ਅਤੇ ਜਨੇਵਾ ਦੇ ਯਾਤਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਲੇਖਿਕਾ ਸਮੁੱਚੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰਦੀ ਹੋਈ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਪਰਤਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਹੌਰ ਉਸਦਾ ਅਵਚੇਤਨ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਧੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਤਾਂ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੇਖਿਕਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਭਜਨ ਹਲਵਾਰਵੀ ਦਾ 'ਸੁਨਹਿਰੀ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ' (2006), ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਮੁਲਕੋਂ ਮੁਲਕ ਸਾਈਕਲਨਾਮਾ' (2006) ਆਦਿ ਇਸ ਵਰੇ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ।

'ਮੈਂ ਇਵੇਂ ਵੇਖਿਆ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ' (2007) ਸੁਲੱਖਣ ਸਰਹੱਦੀ ਦੀ ਗੌਲਣਯੋਗ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ, ਸੈਰਗਾਹਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਫ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੇ ਤੀਖਣ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ, ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਪੱਥ ਹੀ ਮੰਜਿਲ ਹੈ' (2007) ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦਾ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਘੁਮੱਕੜ ਬਿਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਸਗੋਂ ਡੂੰਘੀ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸਮਝ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਵੀ ਹੈ। ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਭੱਠਲ ਦੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਅਵਾਰਗੀ ਦਾ ਜਦੋਂ ਝੱਲ ਕੁੱਦਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਣਜਾਣੇ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਅੱਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬਿਗਾਨੀਆਂ ਜੂਹਾਂ ਗਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਂਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ 'ਚ ਵੀ ਲੱਥ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਅਲੋਕਾਰ ਤਜਰਬੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨ ਉਸ ਦੇ ਰਚੇ ਯਾਤਰਾ-ਸੰਸਮਰਣ ਵਿਚ ਆ ਉਤਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਪੈਡਿਆਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਡੂੰਘਾਈ ਵੀ ਨਾਪ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।¹⁸ 'ਚੀਨ ਵਿਚ 22 ਦਿਨ' (2007) ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਮਸ਼ੇਰ ਦਾ ਚੀਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਪਾਠਕ ਲਈ ਅਕੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਚੀਨ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ

ਚੀਨ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਬੜੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਚੀਨ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਨਅਤੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ/ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਇਥੇ' ਵੇਖਿਆ ਪਾਕਿਸਤਾਨ' (2007) ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ, ਬੁਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਤੇ ਲੋਕ ਨਾਇਕਾਂ-ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਆਹਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗਲਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਰੋਚਿਕ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਸਹਿਮ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੈਰ' (2007) ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸੂਰੇਵਾਲੀਆ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'SUFFER ਨਾਮਾ' (2007) ਸ. ਸੋਜ ਦੇ ਸਿੰਘਪੁਰ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਗੌਲਣਯੋਗ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ।

'ਚੰਨ ਤੇ ਤਾਰਾ' (2008) ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦਾ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰੋ. ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੂੰ 2008 ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ੱਕ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਅਕਸ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਸਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੇ ਚਿਤਰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। 'ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਤੱਕ' (2008) ਡਾ. ਕੇ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਲਾਹੌਰ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਆਪਣੇ ਯਾਤਰਾ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। 'ਮੇਰੀ ਟੋਰਾਂਟੋ ਫੇਰੀ' (2008) ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਕੈਲੇ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਬਾਰੇ ਮਿੰਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। 'ਅਮਰੀਕਾ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ' (2008) ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਯੂਰਪ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ' (2009) ਵਿਰਕ ਦਾ ਇਸੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਦੂਸਰਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਵਿਰਕ ਨੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਪੱਚੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਆਪਣੇ ਯਾਤਰਾ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਰੇ ਵਿਰਕ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ 'ਮੇਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ' (2009) ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਇਹਨਾਂ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੇ ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਿਫ਼ਤੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ 'ਲਿੰਕਨ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਉਡਾਰੀ' (2009) ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਮੌਤ ਦਾ ਅਮਰੀਕਾ ਬਾਰੇ, 'ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ' (2009) ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਖਿੱਤੇ ਬਾਰੇ, 'ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ' (2009) ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦਾ ਸਪੇਨ ਦੇ ਉਤਰੀ-ਪੂਰਬੀ ਖੇਤਰ ਕਤਲੂਨੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ 'ਬਾਰਸੀਲੋਨਾ' ਬਾਰੇ ਬਹੁ-ਪਰਿਪੇਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਹਨ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ 'ਕਿੰਨੇ ਪਰਬਤਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ' (2010) ਸੁਕੀਰਤ ਦਾ ਲੇਹ ਲਦਾਖ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅਹਿਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। 'ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ ਚਿੱਟੇ ਪਰਬਤ' (2010) ਜਸ ਮੰਡ ਦਾ ਅੰਡੇਮਾਨ ਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦੀਪ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਵਾਸ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼' (2010) ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗੰਡਾ ਦਾ ਜਰਮਨੀ, ਅਮਰੀਕਾ, ਸਾਊਥ ਕੋਰੀਆ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕੋੜੇ-ਮਿੱਠੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। 'ਪਹਿਲਾ ਹਵਾਈ ਝੂਟਾ' (2010) ਸੀ.ਆਰ. ਮੋਦਗਿਲ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਬਾਰੇ ਦਿਲਚਸਪ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਲੇਖਕ ਵੱਲੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਹਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਗਿਣਾਤਮਕ ਤੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਕ ਸਥਾਪਤ ਵਿਧਾ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕੀ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਹਿਤ ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੀ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੇ ਫ਼ੋਕਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸੂਚਨਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤਹਿਤ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਘਟਦੀ ਹਰ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਘਰ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਮਿੰਟਾਂ-ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਿਧਾ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਕ ਲੋੜ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੀਡੀਆ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਕੁਝ ਪਰੋਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਸ ਬਦਲੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੂਚਨਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਜਾਚੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਜੋ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਲੇਖਕ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ

ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਤੇ ਮੀਡੀਆ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮਾ/ਪ੍ਰਤਿਕਰਮਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ 'ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ, ਅਣਉਚਿਤਤਾ, ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ, ਬਦ ਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਬਦਲਾਂ/ਪ੍ਰਤਿ ਬਦਲਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਹੋਰ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬੰਦ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਸਟਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਵੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਣ ਹੈ।¹⁹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਰੋਸ਼ਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੋਤ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਪਰੰਪਰਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਪਾਲ ਬਿੰਦ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸੰਸਾਰ, ਪੰਨਾ-20
2. ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ (ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ), ਪੰਨਾ-174
3. ਡਾ. ਰਫ਼ਪਾਲ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ, ਪੰਨਾ-02
4. ਡਾ. ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾਕਾਰੀ, ਪੰਨਾ-11
5. ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ (ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ), ਪੰਨਾ-174
6. ਹਰਭਜਨ ਹਲਵਾਰਵੀ, ਜਾਣੇ ਅਣਜਾਣੇ ਸਫ਼ਰ, ਪੰਨਾ-8
7. ਉਰੀ, 'ਪੀਨਾਂਗ ਦਾ ਬੋਹੜ' ਜਿਲਦ 'ਤੇ ਉਕਰੀ ਟਿੱਪਣੀ ਵਿਚੋਂ
8. ਡਾ. ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮਕਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਪੰਨਾ-117
9. ਡਾ. ਗੁਰਨਾਇਬ ਸਿੰਘ, ਸਿਰਜਨਾ, ਜੁਲਾਈ-ਦਸੰਬਰ, 2007, ਪੰਨਾ-75,76
10. ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੰਗਲ ਜੰਗਲ ਪਰਬਤ ਪਰਬਤ, ਪੰਨਾ-6
11. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ: ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਪੰਨਾ-74
12. ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾਕਾਰੀ, ਪੰਨਾ-79